

Προμηθέας Δεσμώτης του Αισχύλου: Ο Αγαθοεργός Ήρωας.

Σάββας Μπακιρτζόγλου, Πρόγραμμα Επέκεινα-Ψυχαναλυτική Πράξη

Οι μύθοι, σε αντιδιαστολή με την ιστορία, είναι συνεχείς ως προς το φαντασιακό τους περιεχόμενο αλλά είναι ασυνεχείς-ασυνεπείς ως προς τα γεγονότα που περιγράφουν. Είναι αφηγήσεις προφορικές ή γραπτές οι οποίες αντανακλούν την αγωνία του θνητού ανθρώπου για το *μετά* και το *πριν* της ύπαρξής του. Κάθε αναπαράσταση που καλύπτει αυτό το κενό είναι κατευναστική, καθώς ο άνθρωπος το αποστρέφεται: η μυθολογία ως αναπαράσταση διαδέχεται το εναγώνιο κενό καλύπτοντάς το.

Η *αυταπάτη* της φαντασίας διαδραματίζει προεξάρχοντα ρόλο στην κοινή ζωή των θνητών, έτσι ώστε η μυθολογία μαζί με τη θρησκεία να παραμένουν η ουσία του ανθρωπίνου πνεύματος (η τροφή της ψυχής), και το διαρκές αντίδοτο εναντίον του άγχους του θανάτου (Freud 1923). Το 1872, ο Nietzsche σημείωνε ότι ο τρόπος της ψυχικής λειτουργίας μας διέπεται από την έμφυτη τάση για *μεταφορές* η οποία ανοίγει το δρόμο στη μυθοπλασία και την καλλιτεχνική δραστηριότητα. Μύθος και όνειρο είναι από δομικής πλευράς ανάλογα, επομένως αμφότερα συμπυκνώνουν ένα αλληγορικό-συμβολικό νόημα, ένα λανθάνον περιεχόμενο που χρειάζεται να κατανοήσουμε όπως ακριβώς κάνει ο σχολιαστής της καλλιτεχνικής δημιουργίας (φαντασιοκοπία του έργου τέχνης), αλλά και το παιδί-θεατής του καθημερινού οικογενειακού δράματος.

Ο μύθος του **Προμηθέα** κρατάει από την τροφосуλλεκτική περίοδο της ζωής του ανθρώπου. Ο Προμηθέας- από το *Προ* και *μηθεύς* (δωρικά μαθεύς) που σημαίνει αυτός που προβλέπει, που έχει σύνεση- ήταν θεάνθρωπος γιός Τιτάνα αντίπαλος του Δία, προστάτης των θνητών και προνοητής υπέρ αυτών. Ασκούσε κριτική και φθονούσε τον Ολύμπιο θεό επειδή εκείνος κατείχε τη δύναμη, φιλοδοξούσε δε να κάνει αλλαγή της τάξης των πραγμάτων του Κόσμου. Σε μια διαμάχη με το Δία ο Προμηθέας αψήφησε την οργή του πρώτου, του έκλεψε τη φωτιά του κεραυνού, την έκρυψε και την πρόσφερε στους ανθρώπους. Έτσι έγινε σωτήρας των θνητών, ένας παντοδύναμος αγαθοποιός. Τότε ο Δίας για να τον τιμωρήσει τον εξέθεσε σε διαρκή βάσανα: τον αλυσόδεσε σ'έναν κίονα όπου ένας αετός καθημερινά του έτρωγε το συκώτι το οποίο ωστόσο ανανεωνόταν τη νύχτα. Όμως ο γιός του Δία ο Ηρακλής, με τη συγκατάθεση του πατέρα του εν τέλει, σκότωσε τον αετό και απελευθέρωσε τον βασανιζόμενο Προμηθέα.

Ο Αισχύλος ορμώμενος από τον μύθο του *Πυροφόρου Προμηθέα* έγραψε την Τραγωδία «*Προμηθέας Δεσμώτης*» μεταξύ 475 και 468 Π.Χ., τριλογία της οποίας γνωρίζουμε μόνο το

πρώτο μέρος. Ο Δίας είναι γιός του πρωτόγονου *Κρόνου*, τύραννος μεθυσμένος από την εξουσία, σκληρός και άκαμπτος, δυνάστης και κριτής όπως κάθε νέος αφέντης, αχαλίνωτος δίχως κανόνες, στρεφόμενος ενίοτε κατά των χθόνιων θεοτήτων (Κύκλωπες, Γίγαντες κ.λ.π.) και ενίοτε κατά των Ολυμπίων θεών και των θνητών. Εν τούτοις κατά βάθος δε θέλει να παραμείνει αρχαϊκός αλλά επιθυμεί να μετασχηματιστεί διαμέσου μια *βραδείας* ψυχοεξελικτικής διαδρομής. Στοχεύει να υποτάξει τους αγροίκους Τιτάνες αλλά το βασίλειό του δεν είναι προετοιμασμένο: αντιδρούν οι ξάδερφοι του οι Κουρήτες, οι Γίγαντες, οι Τιτάνες, οι Κύκλωπες, οντότητες πρωτόγονες της Θεογονίας οι οποίες δεν τον αναγνωρίζουν ως κυρίαρχο, ενώ εκεί κάτω στους ανθρώπους βασιλεύει η ωμοφαγία: οι θνητοί είναι αμετροεπείς, πρωτόγονοι, παρορμητικοί και υβριστικοί χωρίς τη δυνατότητα της μετάθεσης της (δια) πράξης μέσα στο χρόνο, η λογοκρισία ασχημάτιστη, η αίσθηση της ενοχής ανύπαρκτη. Εμφορούμενος από την εσωτερική πίεση για *ανάπτυξη*, ο Δίας σκαρφίζεται το εξής καταπληκτικό εγχείρημα: αφήνει τον Προμηθέα να του κλέψει τη φωτιά του κεραυνού και μαζί μ' αυτήν το αλφάβητο και τους αριθμούς έτσι ώστε να δώσει την ευκαιρία στους ανθρώπους να εξανθρωπιστούν και να εκπολιτιστούν, προωθώντας το εγχείρημα μιας *ανθρωπολογικής μετάλλαξης* στο βασίλειό του. Υποστηρίχθηκε ότι όλες τις τέχνες τις χρωστούν οι άνθρωποι στον Προμηθέα και πως *ο Ζευσ το πυρ και ο Προμηθέας συνιστούν μια πολιτιστική διάπραξη* (Νικολαΐδης 1994).

Η τραγωδία επαναλαμβάνει τον πυρήνα σημασιών που σχετίζονται με τον προσωρινό χαρακτήρα της εξουσίας, τον ολοσχερή διαχωρισμό της από κάθε ηθική ή δικαιοσύνη, το γεγονός ότι δημιουργεί ένα *δίκαιο* που είναι δίκαιο απλώς και μόνο επειδή η εξουσία το ονομάζει έτσι. Τραγωδία με φιλοσοφικό και πολιτικό υπόβαθρο, το ποιητικό αριστούργημα του Αισχύλου μιλά για την *ελεύθερη βούληση* και την αμφισβήτηση της Αρχής η οποία δρώντας, συνθλίβει ό, τι της αντιστέκεται, ό,τι συναντά στο δρόμο της. Προβάλλεται δε η ιδέα ότι κανένας νόμος, ακόμα και ο θεϊκός, είναι αλάθητος και ότι όλοι οι κανόνες μηδενός εξαιρουμένου, καθώς έρχονται στα χέρια των ανθρώπων, επιδέχονται αμφισβήτησης. Σχετικά, ο Περικλής απευθυνόμενος στους Αθηναίους λέει: *«μην ξεχνάτε ότι κατέχετε την ηγεμονία ως τυραννία, δηλαδή ως εξουσία που κατακτήθηκε μέσω της βίας και ότι μπορεί να είναι εύκολο να γίνει κανείς τύραννος, είναι όμως δύσκολο να εγκαταλείπει αυτή την εξουσία ατιμωρητί»* Η ιστορία, δυστυχώς, δεν το αποδεικνύει αυτό πάντοτε... Στον Προμηθέα ο Ήφαιστος (στ. 35) περιγράφει αυτή τη φύση της εξουσίας, και ειδικότερα της νεοπαγούς: *«πάας τραχύς όσης αν νέον κράτη, όλοι όσοι ανέβηκαν πρόσφατα στην εξουσία, όσοι μόλις κατέλαβαν την εξουσία, είναι σκληροί, ανελέητοι»*.

Στην Αισχύλεια τραγωδία η χρήση του κεραυνού από τον Δία αρχικά ήταν μόνο τιμωρητική, δίνοντάς την όμως στους ανθρώπους η **φωτιά** γίνεται παραγωγική αφού επιτρέπει μεταξύ άλλων το *ψήσιμο* του φαγητού (μετατροπή του κακού αντικειμένου σε καλό). Το *ψημένο φαγητό* προωθεί την απώθηση της ωμοφαγικής επιθυμίας η οποία εμπεριέχεται στην ευχαρίστηση του αίματος, απομακρύνοντάς μας από τον κανιβαλισμό. Οι τελετουργίες του ψησίματος παραπέμπουν στο *όχι άμεσο φάγωμα* του ζώου, στη συγκράτηση της κατεπείγουσας στοματικής επιθυμίας, η δε προετοιμασία του γεύματος ενέχει τη συμβολική έννοια μιας *ενδιάμεσης δραστηριότητας* μεταξύ του Ουρανού και της Γης, μεταξύ της ζωής και του θανάτου, μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας (Levi-Strauss, 1982). Το ψημένο φαί έδωσε τη δυνατότητα της συντήρησης της τροφής ανοίγοντας το δρόμο

στην εγκατάσταση της *αποταμίευσης* (έλεγχος του στοματικού στοιχείου) και προήγαγε την ανταλλαγή της ψημένης -διατηρημένης τροφής με άλλα τρόφιμα ή πράγματα. Με το ψήσιμο διοχετεύεται η μνησικάκη επίθεση κατά της Αρχής και εναντίον της εξουσίας με συμβολικό τρόπο, μέσα από τις *θυσίες* των ζώων. Τέλος έρχεται η διάκριση μεταξύ ανθρώπων και θεών: *για τους ανθρώπους η σάρκα, για τους θεούς η κνίσα*, αυτή που ενώνει τους ανθρώπους με το θεό και ταυτόχρονα τους διαχωρίζει, σύμβολο της *μετουσιωσικής* λειτουργίας και μέσον κάθαρσης: η σάρκα που γίνεται καπνός και ανυψούται, η σεξουαλική ορμή που ανάγεται σε δημιουργία, σε έργο Τέχνης. Ο Freud (1927), σημειώνει πως η φωτιά δηλώνει τη σύγκρουση, ό,τι είναι ζωντανό μέσα στον άνθρωπο, συνιστά δε τη βάση, το πρότυπο για όλα τα ένστικτα. Είναι σύμβολο της επιθυμίας, η φλόγα που αναλώνει την ψυχή, το να είσαι ερωτευμένος, να καίγεσαι από έρωτα.

Η χειρονομία του Δία είναι συμβολική καθώς, μεταχειριζόμενος τον Προμηθέα εντός μιας άτυπης ιερής συμμαχίας, βάζει εν τέλει τους ανθρώπους να συμμετέχουν στην εξουσία η οποία αναπαρίσταται από τον κεραυνό. Φαίνεται ότι σκοπός του Ολύμπιου Θεού δεν ήταν μόνο να τιμωρήσει την αξιόποινη πράξη και τον δράστη αλλά και να την χρησιμοποιήσει για να εισαγάγει την έννοια της *συνέπειας* ως σύστημα της νέας ηθικής τάξης και να προάξει την εγκατάσταση της *λογοκρισίας* (το φροϋδικό Υπερεγώ) ως εσωτερικευμένο αξιακό σύστημα, με το *αμάρτημα* και την συνεπακόλουθη τιμωρία να συνεχούν τη βάση μιας διαδικασίας ανθρωποποίησης, κατά το αρχαιοπρεπές τρίπτυχο *Υβρις-Άτη-Νεμεση* που αντιστοιχεί βαθύτατα στην περίφημη φράση του Αναξίμανδρου: *«όλα τα όντα οφείλουν να πληρώσουν τα μεν στα δε δίκην καιτίσιν, ποινή και αποζημίωση, για την αδικία τους»*.

Δίας και Προμηθέας, δύο αντιτιθέμενες μορφές ως προς τα χαρακτηριστικά τους -τύραννος ανηλεής ο ένας, αγαθοεργός ο άλλος- ωστόσο μοιάζει να είναι αυτή η συμπληρωματικότητα που τους ενώνει. Ο Δίας εξελισσόμενος εισάγει μια προηγμένη μορφή εξουσίας, μια κυριαρχία την οποίαν κατακτά αντρίκια και ώριμα ύστερα από πάλη και σύγκρουση ενάντια στους διαποτισμένους από την πρωτογονότητα της στοματικής-καταβρωχθιστικής αναρχίας Τιτάνες, τους Γίγαντες, τους Κύκλωπες. Έγινε σε τελευταία ανάλυση *Δίκαιος* εγκαθιστώντας το *Νόμο του Πατρός* μια άσκηση εξουσίας ήπια και συμβολική, συγκριτικά με τους παλιούς χθόνιους και αρχαϊκούς μηχανισμούς που προέρχονταν από τη μητρική εξουσία και επιθυμία, *«Στο Όνομα Της Μητρός»*. Ο Freud (1919), σημείωνε πως η επιμονή σε ηθικές αξίες προσιδιάζει προεξαρχόντως στους άνδρες, καθώς η λογοκρισία των γυναικών δεν είναι ποτέ τόσο αποκομμένη από συναισθηματικές επιρροές. Έχουν μικρότερη αίσθηση δικαιοσύνης, είναι πιο ανέτοιμες να δεχτούν αδιαμαρτύρητα τις μεγάλες απαιτήσεις της ζωής και επηρεάζονται περισσότερο στις κρίσεις τους από αισθήματα στοργικά ή εχθρικά.

Η εξέλιξη του ανθρωπίνου είδους αφορά στην τελική επικράτηση της *πατριαρχίας*, στη νίκη του κανονιστικού εσωτερικού *πατρικού νόμου*, στο θρίαμβο του πνεύματος και της σκέψης, στην μετεξέλιξη από την πρωτόγονη ωμή ενστικτώδη αμεσότητα στην περίσκεψη και την πειθαρχία, στο ξεπέρασμα της εκδικητικότητας του παρελθόντος και την καταγγελία της αυθαιρεσίας.

Μολονότι ο προηγμένος Ολύμπιος Δίας κυριάρχησε επί των άναρχων Τιτάνων επιβάλλοντας την καθεστηκυία τάξη, οι ασύδοτοι θεοί εξακολουθούσαν να επενεργούν στο βασίλειό του, υπό δυσμένεια φυσικά, αλλά τελικά υφίσταντο ως αρχαϊκές δυνάμεις αυτόνομες αρνούμενες την εξουσία του, συνθήκη που παραπέμπει στη οικουμενική «συγκατοίκηση» εντός μας τόσο του πρωτόγονου στοιχείου όσο και του πολιτισμένου (δευτερογενούς), με επικράτηση όμως-καλώς εχόντων των πραγμάτων- του προηγμένου καθώς πορευόμαστε από το χάος στην τάξη και οργάνωση.

Η Αισχύλεια τραγωδία συμπυκνώνει την αντιπαράθεση ανάμεσα σ'έναν αγαθοποιό Προμηθέα και έναν Δία πατέρα επιθετικό και *ευνουχιστικό* εισάγοντάς μας, επιπροσθέτως, στην παναθρώπινη διαμάχη και επανάσταση εναντίον της *πατρικής εξουσίας*. Ωστόσο η επιθυμία του Προμηθέα να αμφισβητήσει τους νόμους του άρχοντα των θεών, δεν αφορά σε μια ευχή να εκμηδενίσει τον οιδιπόδειο ανταγωνιστή καθώς ο Δίας ήταν για αυτόν, ταυτόχρονα, ένα αντικείμενο αγάπης. Η αγάπη του για τον πατέρα μεταφέρεται στους ανθρώπους ενώ κρατά το μίσος προς το Εκείνον διαμέσου μια σχέσης καταδίωξης όπου τον κατατροπώνει με τον ίδιο τρόπο που ο Ζευσ αρχικά είχε αλώσει αυτόν τον ίδιο επειδή του έκλεψε τη φωτιά. Εντούτοις ο ήρωας προλέγει: «*Θάρθει μια μέρα όπου τη συμμαχία και την αγάπη που ποθώ εγώ, θα την ποθεί κι εκείνος*», προμηνύοντας την τελική συμφιλίωση ανάμεσα τους, *συμβιβαστική* συνθήκη ανύπαρκτη στην πρωθύστερη εποχή της μητριαρχίας.

Μας εντυπωσιάζει το νεωτεριστικό πνεύμα του Αισχύλου, τόσο στην «Ορέστεια» όσο και στον «Προμηθέα Δεσμώτη». Ο λεγόμενος δυτικός πολιτισμός, ο ελληνοχριστιανικός, έχοντας έναν φιλεύσπλαχνο μεγαλόθυμο και συγχωρητικό Θεό βασίζεται στις δύο αυτές τραγωδίες, όπου συντελείται κατάργηση του νόμου της αντεκδίκησης και εισαγωγή της *συγγνώμης*. Ο τραγικός ποιητής επαναστατεί κατά του «κατεστημένου» της εποχής κατά τις απαρχές του 5ου αιώνα, το οποίο ήταν ακόμα βασισμένο στο νόμο των αντιποίνων (*οφθαλμόν αντί οφθαλμού*). Ο μύθος του Προμηθέα πραγματεύεται την ήττα της στοματικής βίας, τον αποτροπιασμό της ενστικτώδους, χαστικής και ωμής ζωής προς όφελος των *μετουσιωμένων* πολιτιστικών σκοπών: ό,τι διασπά τα όρια και καταργεί την καθεστηκυία τάξη συνιστά Ύβρη. Η τελευταία είναι η υπέρβαση μιας ορισμένης ισορροπίας δυνάμεων κοσμικών, κοινωνικών ή ψυχικών το δε σφάλμα που γεννά την ανισορροπία επισύρει και την τιμωρία του διαμέσου της *Δίκης* (δικαιοσύνη) η οποία εγκαθιστά εκ νέου την τάξη.

Η *απληστία* φαίνεται ν'αποτελεί τη βάση του υπέρμετρου, της Ύβρεως, η οποία ερείδεται επί της λαιμαργίας ένα από τα πρώτα βιώματα της σχέσης του βρέφους με τη μητέρα (M.Klein). Η έννοια της Ύβρεως έθρεψε και δόμησε το ελληνικό Υπερεγώ της εποχής του 5ου π.χ. αιώνα. Πέραν του Αισχύλου τη βρίσκουμε στη φιλοσοφία του Ηρακλείτου, του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη ενώ η αρχαία τέχνη εμπνεύστηκε από το «*μέτρον*» και από την αποφυγή της αυθάδειας, με το «*Μηδέν Άγαν*» να παραμένει ενδεικτικό του βαθμού στον οποίον οι Έλληνες του Χρυσού Αιώνα ήταν ικανοί να είναι κοντά στην επιθυμία παίρνοντας ταυτόχρονα τη σωστή απόσταση από τις αρχέγονες ενστικτώδεις διεγέρσεις. Αυτό εξηγεί τον υψηλό βαθμό ανάπτυξης του οργάνου της Σκέψης τους (ψυχική εργασία) και την καλή ψυχοσωματική τους υγεία.

Ο πυροφόρος Προμηθέας, μολονότι ευεργέτης των ανθρώπων, εντούτοις και αυτός διαπράττει *Υβρη* καθώς επιλέγει τον δρόμο της *πρόκλησης* μέσα στη σύγχυση-ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας του. Με την προσφορά της φωτιάς και των γραμμάτων στους ανθρώπους υπερέβη την απαγόρευση του «έχειν», ωστόσο αυτό από μόνο του δεν συνιστά *Υβρη*, αντίθετα το πραγματικό σφάλμα του είναι ότι χάρισε στους ανθρώπους κάτι το οποίο αυτοί οι ίδιοι θα είχαν να *κατακτήσουν* (να μάθουν), διαμέσου μιας μακρόπνοης διαδρομής ζωής. Τους επιδαψίλευσε *αμέσως* και *επιτοπίως* με όλα όσα απαιτείται να κερδίζονται, αφήνοντάς τους τοιουτοτρόπως καθηλωμένους στην παιδικότητά τους. Δίνοντάς τους τη φωτιά ως «*έτοιμη τροφή*», αφαιρεί από τους ανθρώπους τη δυνατότητα να χαράξουν μόνοι τους το μακρύ μα αναπόφευκτο δρόμο των δοκιμασιών που οδηγούν στους *μετημασχηματισμούς* και στη Γνώση. Υπερέβη την απαγόρευση του «*γνωρίζειν*», καταργώντας στους ανθρώπους ένα απρόβλεπτο και οδυνηρό οδοιπορικό ώστε να πάθουν και να *μάθουν* αφ'εαυτού. Υπό αυτές τις συνθήκες της *α-γνωσίας* οι άνθρωποι γίνονται προβλέψιμοι και ο Προμηθέας δύναται να ελέγχει το μέλλον τους, ιδού μια επιπλέον αξιόποινη πράξη επισυναπτόμενη στον πίνακα των αμαρτημάτων του.

Ελάχιστες περιπτώσεις έργων τέχνης φτάνουν να πιστοποιούν σε ποιο βαθμό η Εξουσία τρέμει τη Γνώση και την πνευματική ανάταση του λαού, όσο αναδεικνύεται αφοπλιστικά και προφητικά στην *Αισχύλεια Τραγωδία*: «*Όποιος κρατά την Παιδεία μιας χώρας, κρατά και το μέλλον της*». Στα καθ'ημάς η τερατογένεση της παραπαιδείας -η οποία στοχεύει απευθείας στην κατεδάφιση του οργάνου της (κριτικής) σκέψης - *εγκληματεί* κατάφωρα, καταστέλλοντας την ενορμητικότητα των εκκολαπτόμενων και εύθραυστων οργανισμών εξωθώντας ενίοτε τα πράγματα μέχρι τον μαρασμό. Η επιθυμία διαγράφεται και, τελικά, η ίδια η σκέψη. Το υποκείμενο ακρωτηριάζεται, σταματάει να νοιώθει, «*παγοποιείται*», δεν «*ανασαίνει*», το συναίσθημα εγκυστώνεται, παύει να τροφοδοτεί το νου ώστε να λειτουργήσει η φαντασία. Είναι ένα «*τσιμεντάρισμα*» του ψυχοσωματικού του περιγράμματος, οι δε συνέπειες δραματικές. Πρόκειται για παιδιά που «*θυσιάζονται*», στο όνομα μίας «*ψευδο-ιδεολογίας*» η οποία τους επιβάλλεται «*για το καλό τους*», και την οποία άκριτα και απερίσκεπτα υπηρετούν, αφοσιώνονται ολοκληρωτικά σ' αυτήν και, υποταγμένα αλογόκριτα στο «*Ιδεώδες*» της, φτάνουν-αν τελικά δεν στρέψουν την οργή κατά του ίδιου του οργανισμού τους- να επιτελούν τα συγερρότερα ανοσιουργήματα εναντίον της ανθρωπότητας. Η προβληματική του ναζισμού, της τρομοκρατίας, η αύξηση κοινωνικών εκτροπών ρατσιστικού και φυλετικού τύπου μας επιδαψιλεύουν με πληθώρα ζοφερών παραδειγμάτων.